

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 4, Yaz/Haziran 2023

DEPREMİ SARAYA ANLATMAK: İSTANBUL'DA 1894 ZELZELE-İ AZİMESİ VE LOUIS SABUNCU'NUN DEPREMİ BİLİMSEL AÇIDAN İZAH GİRİŞİMİ

**Telling the Earthquake to the Palace: The Earthquake of 1894 in
Istanbul and Louis Sabuncu's Initiative to Explain the Earthquake
Scientifically**

Araştırma Makalesi • Research Article

Arş. Gör. Aykut ELMAS

Tarsus Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü

aykutelmas@tarsus.edu.tr

0000-0001-9533-0456

Geliş Tarihi/Received: 17.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 17.05.2023

Atıf/Citation

Elmas, A. (2023). Depremi Saraya Anlatmak: İstanbul'da 1894 Zelzele-İ Azîmesi ve Louis Sabuncu'nun Depremi Bilimsel Açından İzah Girişimi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (4), 75-109.

Kamu Yönetimi Enstitüsü

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Yakın bir tarihte bir kez daha anlaşıldı ki deprem bugünün modern çağında dahi insanlık önünde en yıkıcı doğal afetlerden biri olarak durmaktadır. Yani geçmişten bugüne insanın deprem karşısındaki edilgen konumu değişmemiştir. Bu çalışmada, eski toplumların deprem tecrübelerine örneklik teşkil etmesi adına 10 Temmuz 1894 depremi ele alınmış ve temelde iki nokta üzerine odaklanılmıştır. Bunlardan ilki, depremin şehirde yarattığı etki, olay sonrası yaşanan gelişmeler ve gösterilen reflekslerdir. İkincisi ise, Mabeyn-i Hümayun mütercimlerinden Louis Sabuncu'nun, II. Abdülhamit'i deprem hakkında bilgilendirmek amacıyla kaleme aldığı layihadır. Bu bağlamda, çalışmanın giriş kısmında, genel hatlarıyla İstanbul'un 15. yüzyıl öncesi deprem tecrübeleri ve bu tecrübeleri aktaran kaynakların bazı özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından birinci bölümde kişisel özellikleri ve hayat serüveniyle oldukça ilginç bir karakter olan Louis Sabuncu'nun biyografisine yer verilmiştir. İkinci bölümde kronik ve araştırma kaynaklar üzerinden Osmanlı İstanbul'unun etkilendiği 1519, 1719 ve 1766 büyük depremleri hakkında bilgi verildikten sonra 1894 depremi, ağırlıklı olarak arşiv kayıtları ışığında ele alınmıştır. Son bölüm ise depremin ardından başlatılan sarayı bilgilendirme girişimlerine ve Louis Sabuncu'nun deprem hakkındaki layihasına ayrılmıştır. Ayrıca bölümün sonunda bu layihanın günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Deprem, 1894, Louis Sabuncu, Layiha.

Abstract

It has been clearly seen in the recent past that the earthquake stands as one of the most destructive natural disasters in front of humanity even in today's modern age. In other words, the passive position of man against earthquakes has not changed from past to present. In this study, in order to set an example for the earthquake experiences of ancient societies, the earthquake of 10 July 1894 was discussed and mainly focused on two points. One of them is the 1894 earthquake and the developments in Istanbul after it, and the other one is the report about this earthquake submitted by Louis Sabuncu, who is one of the translators of the Mabeyn-i Hümayun, to Abdülhamit II. In this context, in the introduction part of the study, the earthquake experiences of Istanbul before the 15th century and some features of the sources that convey these experiences are mentioned. Then, in the first chapter, the biography of Louis Sabuncu, who is an extremely interesting character with his life adventure and personal characteristics, is given. When it comes to the second part, firstly, the great earthquakes of 1519, 1719 and 1766, which Ottoman Istanbul was affected by, were explained by using chronic and research sources, and at the end of these, the 1894 earthquake was tried to be processed in all its aspects, mainly in the light of archive records. The last section is devoted to the attempts to inform the palace after the earthquake and Louis Sabuncu's report about the earthquake. In addition, at the end of the chapter, this report is translated into modern Turkish.

Keywords: Ottoman, Earthquake, 1894, Louis Sabuncu, Layiha.

Giriş

Deprem; azameti, yıkıcılığı, şiddeti, psikolojik etkisi ve modern çağlara kadar süren bilinmezliğiyle, eski devirlerden bugüne insan hayatında derin izler bırakan doğal afetlerin başında gelir. Kendi tarihsel sürecinde türlü siyasi ve sosyal gelişmelerin odağı olmuş bulunan İstanbul, hem Roma hem de Osmanlı dönemlerinde işte bu gerçekliği sıkça tecrübe etmiş bir yerleşim bölgesidir. Yazılı kaynaklara dayalı araştırmalara göre, M.Ö. 500-M.S. 1890 arasında İstanbul, 584 ayrı depreme maruz kalmıştır (Demirkent, 2005, s. 121). Fakat elbette bu depremlerin tamamı doğrudan İstanbul merkezli değildir; zira İstanbul, ortak fay zonunda bulunmak ve coğrafi yakınlık gibi etmenlerin bir sonucu olarak, civar bölgelerde gerçekleşen depremlerin de etkisi altındadır. Örneğin, 358 yılı Ağustos'unda İzmit'te yaşanan büyük bir deprem, İstanbul'da da şiddetli biçimde hissedilmiş ve şehirde ciddi hasara yol açmıştır (Demirkent, 2005, s. 122-123). Şunu da söylemek gerekir ki zamanlarının teknik yetkinlikleri dolayısıyla eski dönem kaynakları bu ayrımı yapmada tabii ki mazurdur; nitekim bu konuya dair var olan tespitler, daha çok teknolojik çağın bir ürünüdür.

Depremlerin merkeziyle ilgili bu coğrafi belirsizliğin yanında, Bizans dönemine ait farklı tarihsel kaynaklar karşılaştırıldığında, kronolojik bir tutarsızlığın varlığı da göze çarpar. Bir ortaklığın söz konusu olduğu alan çoğunlukla, olayın anlatım ve tasvirindeki abartı ve genelleştirmelerle aynı söz havuzu ve ifade biçimlerinin kullanımı için geçerlidir (Vercleyen, 1997, s. 300). Buradan hareketle de, eski dönemlere ait depremler hakkında bugüne veri sunan kaynakların, birtakım kısıtlılıklar içerdiği söylenebilir. Ancak tüm bu eksikliklerine rağmen, teknolojik imkânlar çağının çok öncesini yansıtan bu tarihsel metinler, yine de depremler ve kimi zaman da depremlerin özellikle sosyal etkileri konusunda, oldukça önemli bilgiler aktarır. Mesela Theophanes'in 437 yılı depremine dair notlarında, şehir halkının günlerce göçük altında kalanları kurtarmaya çalıştığı, uzun zaman evlerde uyumaya cesaret edemeyip açık alanlarda kurulan çadırlarda kaldığı, gece gündüz piskoposla dua ettiği, imparatorun ise, tuttuğu yasın bir göstergesi olarak bir süre tacını ve resmî kıyafetini giymediği, ayrıntılı şekilde anlatılır (Vercleyen, 1997, s. 300-301; Demirkent, 2005, s. 125-126). Ayrıca bir başka yerde de,

depreme, dine aykırı eylemleriyle Yahudilerin sebep olduğunun düşünöldüğü yazılır (Vercleyen, 1997, s. 301). Hiç şüphesiz bu tür bilgiler, eski devirlerdeki toplumların depremi algılayış biçimlerini, referanslarını, cevaplama yöntemlerini,¹ bugünden değerlendirme ve anlama noktasında paha biçilmez değerdedir. Nitekim bunlar sayesinde, insanlığın deprem konusunda geçirdiği sosyal dönüşümleri, dönemsel farklılıkları ve benzerlikleri, değişen şartlar üzerinden tespit ederek, açıklama ve tanımlama imkânı doğmaktadır.

İstanbul'daki depremlerle ilgili Bizans dönemi kaynaklarına ait bu özellikler, değişmeyen şartların bir sonucu olarak, fetih sonrası Osmanlı kaynaklarında da geçerliliğini korumuştur. Yer sarsıntılarına dair yalnızca niceliksel bahis, can kaybı ve yıkılan ya da hasar gören binaların miktarına yönelik çoğu zaman kabaca verilmiş ve birbiriyle çelişen sayısal değerler, aynıyle varlığını devam ettirmiştir. Bu konuda değişim, zaman ilerledikçe iyileşen koşulların etkisiyle gerçekleşir; depreme dair bilgiler, yalnızca kroniklere mahkûm olmaktan çıkarak, devlet arşivlerindeki kaynaklarda kendisine daha fazla yer bulmaya başlar. İşte bu çalışma, Osmanlı İstanbul'undaki depremler arasında, hakkında en çok bilgi bulunan 10 Temmuz 1894 depremi ve bu bilgi yığınınına katkı sağlayan Louis Sabuncu'nun layihasını konu edinmiştir.

Din Adamlığından Saraya Louis Sabuncu Hakkında

Bu çalışmaya, II. Abdülhamit'i deprem hakkında bilgilendirmek üzere kaleme aldığı layihası sebebiyle konu edilen Louis Sabuncu'nun, her şeyden önce, birçok dil bilen çok-kültürlü kimliğiyle, dünyanın değişik yerlerine sürüklenmiş hayat serüveniyle, politik karakterlerle kurduğu ilişkilerle, zaman zaman değişen siyasi taraf ve tavırlarıyla, hayli ilginç bir karakter olduğunu söylemek gerekir. Kendisi, Yuhanna (John) Sabuncu ismiyle Kasım 1838'de Diyarbakır *Derik*'te, Süryani Katolik mezhebine mensup bir Hristiyan ailede dünyaya gelmiştir. Aslen Urfalı olan ailesinin Derik'e gelişi, onun doğumundan biraz öncesine tesadüf eder. On beş yaşında *Louis* adını alana kadar, doğum adı olan *John*'u kullanmıştır (Visser, 2013, s. 75-77).

¹ Bu konuda bkz. Vercleyen, a.g.m., s. 300-317.

Aileyi temsil eden *Sabuncu* isminin nereden geldiğini ise, Hariciye Nezareti'ne verdiği bir izahatta bizzat kendisi şöyle anlatmaktadır:

Esâsen ailemizin ismi ve şöhreti Sabuncu olmayub “Berî”dir. Merhûm pederim bir müddet mühendis sıfatıyla Devlet-i Ebed-Müddet-i Aliyye'de müstahdem bulunmuş idi. Müddet-i istihdâmının hitâmını müteâkib Diyârbekir şehrinde 1839 sene-i milâdiyesinde bir sabun fabrikasının inşâsından dolayı ahâlî bu memleketin âdâtına tatbiken pederimin iştigâl itmeğe başlamış olduğu sanata nisbeten sabuncu şöhretiyle tavsîf itmeğe başladılar (BOA, BEO. 3303/247698,3).²

Çocukluğunun ilk dönemlerini içine doğduğu bu çok-kültürlü ve çok-inançlı coğrafyada geçiren Sabuncu, 11 yaşlarında iken yine benzer ve yakın bir coğrafyaya, Cebel-i Lübnan'da bulunan *Şarfa Manastırı*'na gönderilir ve buradaki Süryani mektebine kaydedilir (Visser, 2013, s. 78; Özcan, 1998, s. 117). Başlarda buradaki eğitim seviyesinden şikâyetçi olsa da, manastırdaki patrik değişikliği, hayatının tüm seyrini değiştirir; yeni patriğin referansıya, Roma'daki Katolik eğitim kurumu *Collegio Urbano*'dan kabul alan Louis Sabuncu, 12 yaşında bulunduğu Ocak 1855'ten itibaren eğitim hayatının kalan kısmını *İtalya*'da devam ettirir (Visser, 2013, s. 78-79; BOA, BEO. 3303/247698,3). Buradaki eğitimi boyunca Hristiyan ilahiyatına ek olarak, Latince, İtalyanca, Yunanca, Fransızca, İngilizce, belagat, mantık, tarih, hukuk ve tıp alanlarında dersler alır ve 1863 yılında Diyarbakır'a tekrar döner (Özcan, 1998, s. 117; Hızlı, 2022, s. 11).³ Dönüşünün ardından rahip olarak buraya yerleşse de, mevcut Süryani Katolik piskoposu ile yaşadığı sorunlar üzerine, birkaç ay sonra Cebel-i Lübnan'daki *Şarfa Manastırı*'na gider ve oradaki altı ayın ardından Beyrut Süryani cemaatinin başına atanır. O dönemde *Beyrut*, Arap gazeteciliği adına son derece hızlı gelişmelerin yaşandığı yoğun bir yayın hayatının içinde bulunmaktadır. Çok geçmeden

² Louis Sabuncu bu izahatı, 27 Rebiyülevvel 1326/29 Nisan 1908 tarihinden önceki günlerde Büyükkada'daki evinin kapısına Fransız bandırası çekmesinin ardından başlatılan tahkikat üzerine vermiştir. Bkz. (BOA, BEO. 3303/247698,2).

³ Louis Sabuncu, Hariciye Nezareti'ne verdiği izahatta, Roma'daki eğitimini takriben on yılda tamamladığını söylemektedir. Bkz. (BOA, BEO. 3303/247698,3).

Louis Sabuncu'nun kendisi de bu akıma kapılır ve Mayıs 1870'de *en-Nahle* adında bir dergi çıkarmaya başlayarak (Visser, 2013, s. 80-83), gazetecilik mesleğine giriş yapar.

Bu gelişme, Louis Sabuncu'nun hayatındaki önemli dönüm noktalarından bir diğeri olmuştur denebilir. Zira gazetecilik faaliyetlerinde karşılaştığı değişik sorunlar, onun, hayatına dair aldığı radikal kararların çoğunda esas etken konumundadır. Nitekim *en-Nahle*'deki yazılarında ilk zamanların ardından siyasi konuları ele almaya başlaması ve o dönemde Osmanlılık kimliği lehine yayımlar yapan *Butrus el-Bustanî* ile karşıtlık içine girmesi, Beyrut'taki idarecilerin tepkisine ve derginin yasaklanmasına sebep olur. Fakat yayın hayatından vazgeçmeyerek kısa zaman sonra bir başka gazeteci olan *Yusuf Şalfun*'la birlikte bu sefer de *en-Necah* adında bir dergi çıkarmaya başlar (Hızlı, 2022, s. 17-18; Özcan, 1998, s. 117). Hatta bu dergide ikili, çeşitli çeviri faaliyetleri de yürütür; 1871'de bir proje olarak *Monte Kristo Kontu*'nun Arapçaya tercümesi üzerinde çalışırlar. Ancak çok geçmeden, aralarında çıkan anlaşmazlık neticesi Louis Sabuncu, aynı yılın Ağustos ayında dergiden ayrılır (Johnson, 2020, s. 131). Bu olayın ardından iki yıl yedi ay süren bir dünya turuna çıkar.⁴ Seyahatinin sonunda yeniden Beyrut'a dönüp, *en-Nahletü'l-Fetiyye* adlı yeni bir dergi çıkardıysa da bu sefer de Marunîlere yönelik ifadeleriyle tepki çeker ve olayların büyümesi üzerine Amerika'ya gitmek üzere oradan ayrılır. Bir süre Amerika'da kaldıktan sonra İngiltere'ye geçerek, on dört yıl boyunca yaşayacağı *Londra*'ya yerleşir (Özcan, 1998, s. 117-118; Visser, 2013, s. 86-87, 90).

Londra, onun gazetecilik hayatındaki en zengin ve en kritik dönemdir. Hatta Osmanlı aleyhtarlığından İstanbul'daki saraya uzanan serüveni de, buradaki gazetecilik faaliyetleriyle başlamıştır. Louis Sabuncu ilk başta kendisi gibi Hristiyan olan ve geçmişte Osmanlı hizmetinde bulunmuş ama sürülmesinin ardından muhalif bir tavır benimsemiş Arap asıllı *Rızkullah Hassun*'un *Mirâtü'l-Ahvâl* adlı gazetesinde yazmaya karar verir (Visser, 2013, s. 91-92). Fakat o sıralarda bu gazete, aleyhteki yayınları sebebiyle,

⁴ Louis Sabuncu'nun kendi ifadesinden, çıktığı bu dünya turunda Amerika, Avrupa, Çin, Japonya ve Hindistan gibi yerleri ziyaret ettiği öğrenilmektedir. Bkz. (BOA, BEO. 3303/247698,3).

Osmanlı idarecileri tarafından takip ve tercüme ettirilmekteydi (BOA, HR. TO. 517/63) ve nitekim çok geçmeden de Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır. Bunun üzerine Louis Sabuncu, Londra'da kendi gazetesini, hem de yine *en-Nahle* ismiyle Nisan 1877'de yayımlamaya başlar. Esasında bu tarih, Osmanlı'ya karşı İngiliz siyasetinin belirgin biçimde değişmekte olduğu ve Osmanlı hilafeti üzerinden yürütülen sert bir tartışmanın/propagandanın çoktan başlatılmış bulunduğu bir tarihtir. Louis Sabuncu, ilk zamanlardaki yayımlarında bu propagandaya dâhil olmadığı gibi, aksine, yer yer Osmanlı hilafetinin tarafında duran ve ona ait unsurlara birlik çağrısı yapan yazılar yayımlar (Özcan, 1998, s. 118; Özcan, 1998b, s. 52-53). Fakat bu tavrı, gazetenin yayının sonlandığı Mayıs 1880'e doğru, özellikle son sayılarda ciddi bir değişikliğe uğrar ve Osmanlı saltanatı ve hilafeti aleyhine yoğunlaşmakla kalmayıp, tebaayı da isyana davet eder. Doğal olarak bu durum, *en-Nahle*'nin, Osmanlı sarayı tarafından takibe alınmasını beraberinde getirir; bazı yazıları tercüme edilerek, II. Abdülhamit'e sunulur (Hızlı, 2022, s. 26; Özcan, 2005, s. 88; BOA, Y. PRK. TKM. 2/43). Çok geçmeden de, zaten yayın hayatının sonlarına yaklaşmışken, Osmanlı sınırlarına girişi yasaklanır (BOA, İ. DH. 820/66158).

Louis Sabuncu'nun Osmanlı'ya karşı bu muhalif tavrı, yolunun, aristokrat ve eski diplomat *Blunt* ile kesişmesiyle daha da keskinleşir. Wilfrid Scaven Blunt, Ortadoğu'ya yaptığı ziyaretlerden sonra kendisini Arap milliyetçiliğine adanmış, Arap bağımsızlığını sıkı sıkıya savunan bir İngiliz'dir. Yaptığı kitap ve gazete yayınlarında, İslam'da bir reforma ihtiyaç olduğunu, hilafetin yeniden Arapların eline geçmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu yolda da Osmanlı hilafetine karşı ciddi bir muhalefete girişmiştir (Özcan, 2005, s. 58-61). Louis Sabuncu'nun Blunt ile tanışması, aslında, 1880'de eşi Lady Anne Blunt'a vermekte olduğu Arapça eğitimi sırasında gerçekleşir. Blunt, ilk başlarda Louis Sabuncu'dan, Arap coğrafyasıyla olan haberleşmelerinde çeviri yardımı alır. Fakat bir süre sonra bu durum, birlikte çalışmalarına ve Blunt'ın Louis Sabuncu'yu finanse etmesine evrilir. Blunt'ın Arap coğrafyasına seyahate çıktığı Ocak 1881'in hemen başlarında Louis Sabuncu, Londra'da, Osmanlı hilafetini reddeden ve

Arapları isyana davet eden *el-Hilafe* adında yeni bir gazete çıkarır (Kramer, 2009, s. 53-54; Visser, 2013, s. 104).

Yayımladığı yazılar kaçınılmaz olarak, en-Nahle gibi el-Hilafe'nin de Osmanlı sarayınca takip edilmesine yol açar ve bizzat sultan tarafından Londra sefiri *Musurus Paşa*'ya, Londra'daki yetkililer aracılığıyla bu gazetenin yayımına engel olunması emredilir. Musurus Paşa bu emre cevaben gönderdiği yazıda İngiltere'de mahkemeye şikâyet yoluyla gazete kapatırmanın mümkün olmadığını, ancak o sırada Londra'da bulunan ve Farsça ve biraz da Arapça bilen *Hintli Abdürresul Efendi*'ye gizliden verilen destekle çıkarttırılacak *Gayret* adındaki gazete marifetiyle Louis Sabuncu'nun yayınlarının etkisizleştirilebileceğini ifade eder. Ayrıca buna, Abdürresul Efendi'nin İslam ilahiyatı bilgisinin zayıf olduğunu ve İstanbul'dan bu konuda daha yetkin birinin gönderilmesinin de düşünülebileceğini ekler. Yazısının sonunda ise daha ilginç bir konuyu, Louis Sabuncu'nun, Osmanlı aleyhinde yaptığı yayınlara son verip lehte çalışmak için kendisinden beş bin İngiliz lirası istediğini, fakat ona güvenmediğinden teklifi kabul etmediğini bildirir. İdareciler bu tarzda çareler üretmeye çalışırken, bu arada el-Hilafe'nin yayın ömrü aynı yıl içinde sona erer (BOA, Y. A. HUS. 166/133,2; Özcan, 1998a, s. 120).⁵

Gazeteciliği adına bu olumsuz gelişmenin ardından Louis Sabuncu'nun hayatı, 1883'ün sonlarına kadar daha çok Blunt'ın Ortadoğu ile olan ilişkilerinde onunla birlikte çalışarak geçer (Visser, 2013, s. 100). Hatta Blunt, Kasım 1881'de tekrar çıktığı Arap coğrafyası ziyaretinde onu da yanında götürür.⁶ O sıralarda Mısır'da, Urabi Paşa önderliğinde başlamış olan bir subay hareketi söz konusudur ve Blunt, Mısır milliyetçiliğine dair kendisini ümitlendiren bu hareketi destekleme kararı almıştır. Blunt'ın Urabi Paşa ile olan ilişkisinde Louis Sabuncu, tercüman olarak daha çok aracı bir konum üstlenmiştir. İngiltere'ye dönüşlerinin ardından Blunt, kendi adına

⁵ Musurus Paşa'nın 24 Mart 1881 tarihli bu cevap yazısında, Mayıs 1880'de yayını biten en-Nahle'nin de ismi geçmektedir. Ayrıca el-Hilafe de "*Hilafet*" olarak yazılmıştır. Bkz. (BOA, Y. A. HUS. 166/133,2).

⁶ Blunt'ın hatıratında yazdığına göre Louis Sabuncu, bu seyahat sırasında Blunt'tan, kendisi için bir İngiliz pasaportu çıkarttırmasını ve İngiliz Servisi'yle bir randevu ayarlamasını istemiştir (Kramer, 2009, s. 54).

diplomasi yürütmesi amacıyla Haziran 1882'de Louis Sabuncu'yu tekrar Mısır'a, Urabi Paşa'ya gönderir. Fakat iki ay içinde Londra'ya geri döndüğünde, Blunt'ın Mısır devrimi üzerine kaleme aldığı yazıda, kendisinden, “özel ajanım” diye bahsettiğini öğrenmesi, ikili arasındaki ilk anlaşmazlık olur. Mısır'da kendisini bağımsız aktör olarak tanıtan Louis Sabuncu, ilk başta bu duruma itiraz etmese de, daha sonra yazdığı bir mektupta, Blunt'tan, tanıdıkları arasında itibarını sarsacağı gerekçesiyle bu ifadenin yazıdan çıkarılmasını ister (Kramer, 2009, s. 55-57). Bu olayın ardından, Seylan Adası'na sürülen Urabi Paşa'yı ziyaret için çıktıkları Ekim 1883 seyahati sırasında ikilinin yolları bir daha kesişmemek üzere ayrılır. Bu ayrılığın, Louis Sabuncu'nun Urabi Paşa'ya olan güvenini yitirmesinden ya da Mısır'ın eski hidivi İsmail Paşa'yı yeni finansör olarak bulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Visser, 2013, s. 101).

1881'den itibaren Osmanlı aleyhinde yayın yapmaktan vazgeçtiği gözlenen Louis Sabuncu, Blunt'la yaşadığı bu yol ayrımı sonrasında İngiltere'ye dönüp, *en-Nahle*'yi yeniden çıkarmaya başlar. Nisan 1884'le birlikte düzenli bir yayın hayatı yakalayan gazetede, Arap ayrılıkçılığın ziyade, İngiliz Ortadoğu politikasına yönelik eleştirilere yer verir. Bir Arap uyanışından ümidini kesmiş görünen Louis Sabuncu, bu dönemde günlerini daha çok, çeşitli konularda verdiği konferanslarla geçirir. Hatta 1888'in sonlarına doğru Londra'daki *Imperial Institute*'de Doğu dilleri kürsüsünde göreve getirilir (Özcan, 1998a, s. 121). Ancak 1889 yılına gelindiğinde kendisine yeni bir yol çizer ve Londra'da *The Foreign Concessions Company* adında, Osmanlı topraklarındaki demiryolu ihalelerinden yararlanmayı amaçlayan bir şirket kurar. Aslında bu şirket, Londra'daki İngiliz yatırımcılar ile imparatorluğun altyapı sistemini geliştirmek isteyen Osmanlı yetkilileri arasında aracı bir görev üstlenecektir. Bu niyetle ilk kez 22 Eylül 1889'da İstanbul'a gelen Louis Sabuncu,⁷ çeşitli ihalelere katılır ve bunlardan birini almasını sağlayacak bir banka teminatı bulmak için iki ay sonra Londra'ya

⁷ Louis Sabuncu kendi hatıratında, İstanbul'u ilk gördüğündeki duygularıyla ilgili şunları yazar: “Bugün güneş doğmadan evvel uyanıp güverteye çıktım. Bu esnada İstanbul'un manzarası o kadar güzeldi ki, sanki bütün dünyanın güzelliği bu yerde hasredilmiş gibi insan bu ilahi manzarayı seyretmekten doyamıyor” (Alberi, 2007, s. 42).

dönüş yapar.⁸ Fakat girişimlerinden bir sonuç alamayınca, Şubat 1890'da tekrar İstanbul'a gelir ve buraya yerleşir (Visser, 2013, s. 109-110; Alberi, 2007, s. 39-68; Hızlı, 2022, s. 49-53).

Louis Sabuncu'nun bu kararı, belki de hayatındaki en keskin dönüşlerden birinin ilk adımı olur. Zira bir yıldan biraz fazla bir zaman sonra Maarif Nazırı Münif Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Mabeyn-i Hümayun mütercimi olarak 17 Haziran 1891'de saraya girer.⁹ Saraydaki vazifesi, *her hafta Avrupa'nın genel siyasi durumu hakkında sultana iki rapor sunmak ve haftada bir kez de Darüşşafaka'da fennî bir ders vermektir*. Bunun karşılığında kendisine, aylık otuz lira maaş ve kirası Hazine-i Hassa'dan ödenecek bir ev tahsis edilecektir (Alberi, 2007, s. 82-84, 103; Hızlı, 2022, s. 54, 64). Kendisini, hayatının yakın dönemlerine kadar aleyhtarı olduğu devletin hizmetinde bulan Louis Sabuncu bu görevi, *“İngilizce, Fransızca, Arapça, Latince ve İtalyanca'dan Türkçe'ye mütercim olarak sultanın hizmetine girmekle müşerref oldum”* şeklinde değerlendirmiştir (Özcan, 1998a, s. 122).¹⁰ Aslında hizmeti karşılığında aldığı maaş, o dönemde emsal memuriyette bulunanlarınkine nazaran hayli fazladır (Hızlı, 2022, s. 71). Buna rağmen Louis Sabuncu, göreve gelmesinden birkaç ay sonra maaşı için zam talebinde bulunmuş (BOA, Y. PRK. AZJ. 21/28), uğruna İstanbul'a taşındığı imtiyaz koparma arzusundan da vazgeçmeyerek, Temmuz 1893'te bizzat sultandan, Karadeniz sahilindeki petrol gazını çıkarma ihalesinin kendisine verilmesini istemiştir (BOA, Y. PRK. TKM. 29/26).

Mabeyn-i Hümayun'daki tercümanlık görevi boyunca, *Mısır meselesi* (BOA, Y. PRK. TKM. 23/3, 24/25), *Ermeni meselesi* (BOA, Y. PRK. TKM. 29/33, 34/10), *İngiltere'deki Müslümanların durumu* (BOA, Y. PRK. TKM.

⁸ Louis Sabuncu, ihale alabilmek yolundaki bu girişimleri sırasında, Osmanlı nezdinde şirketi adına olumlu bir kanaat oluşturmak için rüşvete dahi başvurmuştur. Bkz. (Alberi, 2007, s. 56-57).

⁹ Mabeyn-i Hümayun Mütercimliği hakkında geniş bilgi için, Sezai Balcı'nın *Babîali Tercüme Odası* (2013) adlı çalışmasına bakılabilir.

¹⁰ Azmi Özcan (1998a, s. 122), Louis Sabuncu'nun, İslâm dünyasıyla ilgili Avrupa'da çıkan siyasi içerikli gazete ve dergilerden seçilen yazıları tercüme etmenin yanında, II. Abdülhamit'le zaman zaman Avrupa siyaseti, tarih ve arkeoloji hakkında özel sohbetlerde de bulunduğu iddia etmektedir. Louis Sabuncu üzerine doktora tezi hazırlayan Kasım Hızlı (2022, s. 71) ise, kaynaklarda buna dair bir bilgiye rastlanmadığını söylemektedir.

23/3), *Avrupa ve özellikle İngiltere diplomasisinde İstanbul sefaretinin yeri ve önemi* (BOA, Y. PRK. TKM. 29/39) gibi daha pek çok siyasi mesele hakkında raporlar hazırlamıştır.¹¹ Ayrıca, *Maarif Nezareti'nin durumu* (BOA, Y. PRK. AZJ. 36/37), *depremin bilimsel açıklaması* vb. görev alanı dışında kalan bazı konularda da layihalar sunmuştur. Bunlar arasında, *Ramazan ayında İstanbul'daki kahvehane, meyhane ve diğer oyun yerlerinin disiplin altına alınması* (BOA, Y. PRK. TKM. 34/25), *sağlıklı şekilde uzun ömür sürmenin yolları* (BOA, Y. PRK. TKM. 44/24) gibi ilginç olanlar da mevcuttur. Kendisinin Mabeyn-i Hümayun'daki bu hizmetlerinden memnun kalınmış olunmalı ki, Kasım 1902'de ilave bir memuriyet olarak, iki bin kuruş maaşla Meclis-i Maarif Azalığına da getirilmiştir (BOA, BEO. 1947/146023).

Louis Sabuncu'nun Osmanlı sarayındaki bu hizmeti, II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca devam etmiştir. Ancak 1909'da onun tahttan indirilmesi, Louis Sabuncu'nun Mabeyn-i Hümayun'daki görevinin de sonu olur. Taht değişikliğinden kısa süre sonra İstanbul'dan ayrılıp, kırk yılın ardından Beyrut'a tekrar döndüyse de, I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi üzerine Mısır'a geçer. Dört yıllık ikametinin ardından burayı da terk edip, sonunda Amerika'ya yerleşir. Fakat Los Angeles'te kaldığı bir otelde, 24 Nisan 1931'de iki soyguncu tarafından uğradığı saldırı sonucu, 93 yaşında hayatını kaybeder (Visser, 2013, s. 120; Özcan, 1998a, s. 124).

İstanbul'un Hareket-i Arz Tarihi ve 10 Temmuz 1894 Depremi

Kayıtlara göre, Osmanlılarca fethinin ardından İstanbul'da otuzun üzerinde deprem meydana gelmiştir. Bunlar arasında bir tahribatın söz konusu olduğu ilk deprem, Ocak 1489 yılında yaşanmış ve sonraki devirlerde gerçekleşen 1509, 1719, 1766 ve 1894 sarsıntıları, verdiği hasar bakımından Osmanlı İstanbul'unun en büyük depremleri olarak kaydedilmiştir (Ürekli, 2010, s. 102-103). 1498'deki olayı konu edinen sınırlı sayıdaki anonim kaynakta, depremin şehirde yarattığı hasar ve etkiye dair detaylı bilgi bulmak pek mümkün değildir (Cezar, 1963, s. 380-381). Bunlardan birinde, yalnızca *"hicretin sekiz yüz doksan dördünde sâfer ayının on üçüncü gününde kuşluk*

¹¹ Bu raporlarının tamamına yakını, Kasım Hızlı tarafından Latin harflerine aktarılmıştır. Bkz. (Hızlı, 2022, s. 131-216).

vaktinde şehir-i İstanbul içinde bir azîm zelzele vâki oldu, nice minâreler yıkılıub harâb oldu" notuna rastlanır (Anonim, 1992, s. 123).

Hakkında bu son derece kısıtlı verinin paylaşıldığı 1489 depreminin ardından, ilerleyen tarihlerdeki ilk büyük deprem 1509'da meydana gelir. Ağustos ayında gerçekleşen bu deprem hakkında kaynakların, 1489'dakine nispeten daha detaylı denebilecek ölçüde bir bilgi aktarımı benimsediği görülür. Bu tercihi, iki deprem arasındaki şiddet ve yıkıcılık farkına yormak mümkündür; zira 1509 depremi, yarattığı maddi ve psikolojik yıkıma bir alegori olarak, bizzat o dönemin toplumu tarafından "*kıyâmet-i suğrâ*" (Solakzâde, 1297, s. 321), yani "*küçük kıyamet*" ismiyle anılmıştır. Kaynaklara göre, gece yarısına yakın bir saatte ortaya çıkan büyük sarsıntı, çok sayıda ev ve caminin çökmesine, ciddi oranda can kaybına,¹² medrese, külliye ve işyeri gibi yapıların birçoğunun hasar görmesine, surların bazı bölgelerinin yıkılmasına, yeryüzünde yarıklar oluşmasına ve hatta kimi mahalleleri sular altında bırakan büyük dalgalara sebep olur. Şehir halkı, hem bu felaketin hem de devam eden artçıların etkisiyle, kırk gün civarı boyunca avlularda, bahçelerde ve açık alanlarda yaşamak durumunda kalır. Diğer taraftan, sarayın hasar görmesiyle sultanın kendisi de mağdur durumuna düşer ve önceleri geçici bir ikametgâh olarak saray bahçesine kurulan çatma odalara yerleşse de, çok geçmeden *ruh sağlığına tebdil-i mekân* için Edirne'ye taşınır (Solakzâde, 1297, s. 321-322; Anonim, 1992, s. 131-132). Bu felaket karşısında sivil halk; dua, tövbe ve günahlardan bağışlanma gibi bir davranışın içine girerken (Anonim, 1992, s. 131) sultan ise depremden kötü idareleri ve halka zulümleri sebebiyle vezir ve emirlerini sorumlu tutmuştur (Solakzâde, 1297, s. 323). Bu davranış biçimleri, o dönemde depremin Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak yorumlandığını/algılandığını gösterir.

1509 depreminin İstanbul'da yarattığı ağır tahribat, o dönem için oldukça sıra dışı sayılabilecek bazı önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri, şehrin yeniden imarı için bizzat sultanın emriyle Rumeli ve Anadolu'dan usta ve işçilerin taşınmasıdır. Buna mali kaynak yaratmak amacıyla, depreme has bir vergi de konmuştur (Solakzâde, 1297, s.

¹² Solakzâde, yıkılan cami sayısını 109, ev sayısını 1070 olarak verirken, can kaybına dair ise 5000 kaydını düşmüştür. Bkz. (Solakzâde, 1297, s. 322).

323). Bu durum, yaşanan felaket karşısında devlet ve toplumun seferber edildiği anlamını taşır. İstanbul'daki zararın telafisine yönelik atılan bu adım dışında diğer bir gelişme ise, depremde daha az hasar aldığı gözlemlendiğinden, şehirdeki yeni yapılaşmalarda kâgir teknik yerine ahşap kullanımının esas teknik olarak benimsenmesidir (Danişmend, 1971, s. 21). Bu ikinci değişiklik, her ne kadar depreme karşı akılcı bir önlem özelliği taşıyor olsa da, İstanbul'un, imparatorluk boyunca büyük yangınlara teslimiyetinin de anahtarı olmuştur (Danişmend, 1971, s. 21).

1509'daki bu küçük kıyametin ardından diğer büyük bir deprem, 1719 tarihinde kendini göstermiştir. Kaynaklarda, her ne kadar 1509 depremindeki kadar olmasa da, yıkım ve tahribatın söz konusu olduğu bölge ve yapılar hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin bu kaynaklardan biri olan Nusretnâme'de, olaya dair şöyle bir giriş bulunur: “*Mâh-ı mezburun altıncı Perşembe günü ki, Mayıs'ın dahi on dördüncü günü idi, saat beşe çeyrek kala bir zelzele-i azîme vâki oldu... Şehr-i İstanbul'da rahnedâr olmadık hane ve yıkılmadık ocak kalmadı*” (Silâhdar, 2018, s. 1102). Buradan, sarsıntının oldukça şiddetli olduğu ve şehirde epeyce hasar yarattığı açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim deprem sonucu, Fatih Camisi, Bayezid Camisi ve Mihrimah Sultan Camisi gibi camilerin kubbelerinde çatlaklar oluşurken, şehirdeki diğer camilerin bir kısmının minareleri ise tamamen yıkılır (Silâhdar, 2018, s. 1102). Öte yandan, ilk sarsıntıdan sonraki üç gün içerisinde meydana gelen nispeten daha hafif sarsıntılar, yapılardaki hasarın daha da büyümesine yol açar (Cezar, 1963, s. 389). Ancak buna mukabil esas tahribat İstanbul'dan ziyade, Marmara civarındaki İznik, Yalova, Karamürsel, Sapanca ve Düzce gibi yerleşim yerlerinde gerçekleşir ve buralarda ciddi oranda can kayıpları yaşanır (Silâhdar, 2018, s. 1102-1103).

Bu depremden yaklaşık yarım asır sonra, 1766'a gelindiğinde İstanbul, 1509'dakiyle benzer özellikler taşıyan oldukça şiddetli bir başka depremle daha sarsılmıştır. Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, bu iki depremin şiddet açısından benzerliğine dair, “*Sultan Bayezid-i Velî asrında olan zelzele dahi azîm ve buna karîbdir. Lâkin bu ondan şedîd, belki eşeddir*” kaydını düşer (Şemdânîzâde, 1978, s. 86). Süleyman Efendi'nin bu yorumu, elbette iki depreme ait teknik bilgiler ışığında değil, yarattıkları tahribat arasındaki

benzerlikler üzerinden yapılmış bir yorumdur. Sarsıntı, 12 Zilhicce 1179'da, yani 22 Mayıs 1766'da,¹³ kurban bayramının üçüncü günü, güneşin doğumundan yaklaşık yarım saat sonra kendini gösterir ve artçılarla birlikte yaklaşık dört dakika kadar sürer (Şemdânîzâde, 1978, s. 85). Süleyman Efendi'nin notlarında yer alan, “*şiddet-i hareketinden herkes canından me'yûs ve harekete mecal olmayıp... necât ve selamet cânibi ferâmuş olmağla, tevbe ve istiğfar ve tecdid-i iman ve mümin-i behîy fikri bâkî*” (Şemdânîzâde, 1978, s. 85) şeklindeki ifade ve betimlemeler, depremin şiddetine yönelik bir tasavvuru oldukça mümkün kılar. Ancak bu ifade ve betimlemeler yalnızca bu konuda değil, daha önceki tarihsel kayıtlarda rastlandığı şekilde depremin dinle bağdaştırıldığını ve onun karşısında büyük bir güce sığınma ihtiyacı hissedildiğini göstermesi yönüyle, dönem halkının depreme dair algı ve psikolojisini anlama konusunda da son derece aydınlatıcıdır.

Daha sonra yapılan teknik araştırmalarda merkez üssünün Marmara Denizi'nin doğusu olduğu tespit edilen (Afyoncu & Mete, 2001, s. 85) bu depremdeki can kaybı, 4000 olarak verilir (Şemdânîzâde, 1978, s. 86). Depremin hem bayrama hem de sabah namazına denk gelmesinin, İstanbul nüfusuna oranla can kaybını düşürdüğü tahmin edilmektedir (Afyoncu & Mete, 2001, s. 85). Buna karşın, sarsıntıların büyüklüğünün tarihî eserler üzerindeki etkisi konusunda aynı sevindirici tablo söz konusu değildir. Zira kayıtlara göre, zarar gören tarihî yapılar arasında özellikle Bayezid ve Mihrimah Sultan Camileri ciddi hasarlar almış, Fatih Camisi ise tamamen yıkılmıştır (Şemdânîzâde, 1978, s. 85).¹⁴ Benzer bir durum, deprem sonrası sosyal hayat için de geçerlidir. Nitekim kaynaklar, mecburiyet veya korku nedeniyle belirli bir süre bahçe ve açık alanlarda ikamet edenlere karşı taciz ve tecavüz girişimlerinde bulunduğu (Şemdânîzâde, 1978, s. 86) ve şehirdeki kira fiyatlarının artırılmaya çalışıldığı (Afyoncu & Mete, 2001, s. 90) gibi birtakım problemlerden bahseder.

¹³ Dönemin kaynakları arasında depremin tam tarihiyle ilgili bir ihtilaf söz konusudur. Bkz. (Ürekli, 2010, s. 104).

¹⁴ Yıkılan Fatih Camisi, kısa zaman sonra aynı isimle yeniden inşa edilmiştir (Cezar, 1963, s. 390).

Nihayet tarihler 6 Muharrem 1312'yi, yani miladi 10 Temmuz 1894'ü gösterdiğinde İstanbul, tarihinin en büyük depremlerinden birine maruz kalır. Tarihî kaynakların bu depremi yarattığı etkiye matuf olarak “*büyük hareket-i arz, zelzele-i azîme, zelzele-i müthişe*” gibi isimlerle anması (Ürekli, 2000, s. 15), sarsıntının şiddet ve yıkıcılığı hakkında ön bir yargı edinmek için yeterlidir.¹⁵ Oluşundan kısa zaman sonra hazırlanan bir rapora göre deprem, 10 Temmuz 1894 günü saat 12'yi 24 geçe, kısa aralıklı ve toplamda 17-18 saniye süren üç ayrı şiddetli sarsıntı şeklinde gerçekleşmiştir (BOA, Y.EE. 11/24, s. 2, 4). Arşiv kaynaklarına bakıldığında, devlet aygıtlarının depreme karşı son derece hızlı refleks gösterdiği söylenebilir. Nitekim olayın hemen akabinde kamu binalarındaki durumun tespiti için dâhilîye nezaretinden, Şehremaneti bünyesinde bulunan mühendisleri görevlendirmesi istenir (BOA, DH. MKT. 259/1,1). Yapılan kontrollerde, kısmi hasarlar söz konusu olmasına rağmen devlet dairelerinin genel itibariyle sağlam ve güvenli olduğu sonucuna varılır (BOA, DH. MKT. 259/1,4). Fakat depremin hemen ertesi günü, kurumlardaki memurların görev başına gelmemeleri gibi önemli bir sorunla karşılaşılır. Bunun üzerine Sadrazam Ahmet Cevat Paşa tarafından, hem Dâhilîye Nezareti'ne hem de Şura-yı Devlet Riyaseti Vekâleti'ne, devlet dairelerinin terkedilmiş durumda olmasının halkı yüzüstü bırakıp devlet işlerini sekteye uğrattığı, tüm dairlerin yarın açılıp memur ve kâtiplerin hasarsız odalarda vazife başına geçirilmesinin sultan iradesi olduğu bildirilir (BOA, DH. MKT. 259/1,3; BOA, ŞD. 3191/149,1,2). Diğer taraftan da, gerek bu sorunun çözümünü kolaylaştırmak gerekse de memurların halka aksettirdiği gibi bir resmî tatil söz konusu olmadığını duyurmak için, doğrudan II. Abdülhamit'in emriyle gazetelere ilan verilir (Engin, 2001, s. 143-144; BOA, TS. MA.e. 1119/44).

Kamu binalarındaki durumun anlaşılmasının ardından Şehremaneti'ne bağlı mühendisler, yine depremin ilk günü, sosyal ve sivil alanlardaki hasarın

¹⁵ Depremin hemen ilk günü II. Abdülhamit, gazetelerde yayımlattığı ilanda, tüm Müslümanları, daima abdestli bulunarak dinin farzlarını ve sünnet-i nebeviyeyi yerine getirmeye, tövbe ve istiğfar ile Tanrı'dan af ve merhamet dilemeye davet etmiştir. Çünkü deprem, Tanrı tarafından kulların akıllanması için gönderilmiştir (BOA, Y. PRK. BŞK. 37/9). Bu ifadelerden, eskiden olduğu gibi 19. yüzyılın sonlarında da depremin Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduğu düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

belirlenmesi için de görevlendirilir. Yapılan ilk incelemelerde, Kapalıçarşı'da ciddi yıkımlar olduğu,¹⁶ sivil yerleşimlerden özellikle Aksaray tarafındaki evlerin bir kısmının tamamen çöktüğü, önde gelen tarihî yapılar arasında Ayasofya'nın iç sıvalarında çatlaklar oluştuğu, Fatih Camisi minarelerinden birinin tepesinden kopup diğerininse yan yattığı tespit edilir (BOA, Y. PRK. SGE. 6/31). Sonraki tespitlerden anlaşılıyor ki yalnızca İslam ibadethanelerinde değil, bazı kiliselerde de ciddi hasarlar meydana gelmiştir. Hatta Ayastefanos'ta bulunan bir Latin kilisesi ile Kapuçin rahiplerine ait bir mabet, tamamen yıkılmıştır (BOA, DH. MKT. 259/1, 10). Depremden dolayı üzüntülerini bildiren İngiltere kraliçesine Londra sefaretî tarafından verilen cevapta, tahribatın daha çok Kapalıçarşı ve Edirnekapı taraflarında gerçekleştiği ifade edilir (BOA, Y. PRK. BŞK. 37/17). Nitekim basında çıkan haberlerde de en çok hasarın Sultanahmet'le Edirnekapı arasında uzanan platoda, yani Edirnekapı, Fatih, Topkapı, Balat, Gedikpaşa, Kumkapı, Yenikapı ve Kadirga'yı içine alan bölgede olduğu, buralarda bin civarında sivil yerleşim yerinin çöktüğü yazar (Ürekli, 2000, s. 43).¹⁷

İane kayıtlarından tespit edilebildiği kadarıyla, tüm bu yıkım ve hasar sonucu İstanbul genelinde 161 kişi hayatını kaybetmiş, 378 kişi ise yaralanmıştır (Özkılıç, 2011, s. 43). Depremin yarattığı bu tablo karşısında korku ve endişesi devam eden halkın geneli, kapalı mekânlarda bulunmaktan kaçınıp, yoğun olarak avlu, bahçe ve mezarlık gibi açık alanlarda ikamet etmeye başlar (BOA, Y. PRK. MYD. 15/8, 2). Fakat pek çok yer için genellik kazanan bu durum, devlet nezdinde oldukça ciddi bir endişeye sebep olur. Bu endişe, tüm ihtiyaçların aynı alanda karşılanmasının yarattığı kötü koşulların kısa zamanda umumi sağlığı tehlikeye atacak ciddi bir salgına yol açabileceği ihtimalidir. Yetkililer, bu ihtimali ortadan kaldırmak adına, belirli sayıda doktor, temizlik memuru ve işçi tayin edip koku yayılan alanlarda gerekli malzemelerle kireçleme ve çukura kapatma faaliyetleri icra edilmesini, o an için alınabilecek en etkili tedbir olarak düşünür. Yapılan incelemelerde,

¹⁶ Yıkımlar sebebiyle dükkânlarını kaybeden Kapalıçarşı esnafına, bazı camilerin avlularında ticari faaliyetlerine devam etme izni verilmiştir (BOA, Y. A. HUS. 304/11).

¹⁷ Yıkım ya da ağır tahribata uğrayan yapı ve bölgeler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Özkılıç, 2011, s. 43-72, 149-246; Ürekli, 2000, s. 40-54).

özellikle Kumkapı, Yenikapı, Balıkpazarı ve Sirkeci taraflarında bu işlemlerin aciliyet arz ettiğine karar verilir (BOA, Y. PRK. ŞH. 4/102,2).

Tüm bunların yanında felaket sonrası gösterilen en önemli refleks, depremin sebep olduğu zararın tamir ve telafisi için hızlıca birtakım adımlar atılmasıdır. Bu adımlardan biri, Evkaf Nezaretinin, yıkılan yahut zarar gören cami ve hayratın tespiti, tamiri ve yeniden inşası için Sadaret'e, 1310/1894 senesi bütçesine şimdilik en az iki yüz bin kuruş ilave edilmesine dair önerge vermesi ve bu önergenin sultan tarafından kabul edilmesidir (BOA, İ. EV. 7/24). Bir başka adım ise gerek zarar gören yapıların tamir edilmesi ve gerekse evsiz kalanların barınma ihtiyacının karşılanması için sultanın talebiyle Osmanlı Bankası'nda hazinenin kullanımına iki yüz elli bin liralık kredi açılmasıdır (BOA, İ. ML. 11/28). Fakat sözü edilen adımlardan en kapsamlı olanı, zarar gören halka yardım toplamak, yaralıları belediye hastanelerine ulaştırıp tedavilerini yaptırmak ve tüm bu faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak için kurulan yardım komisyonudur. Şehremini riyasetinde böyle bir komisyon kurulması, depremin daha ilk günü II. Abdülhamit'in kendisi tarafından emredilir. Komisyonun görevleri de yine bu hususi emirle tayin edilir. (BOA, İ. HUS. 27/65).¹⁸ Esasında şehremininden Başkitabet'e gönderilen bir yazıda, Şehremaneti dairesinde bu görev için kurulmuş bir iane komisyonunun mevcut olduğu, o sebeple yenisine gerek duyulmadığı bildirilir. Yine aynı yazıda komisyonun, evsiz kalmak veya yaralanmak suretiyle felakete uğrayanlara yardım tahsili için biletler bastıracağı ve bunun da gazetelere verilecek ilanlarla duyurulacağı ifade edilir (BOA, İ. HUS. 27/51).

Yürütülen bu yardım kampanyası, imparatorluğun her köşesinden ciddi destek görür. Örneğin Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa, depremden zarar görenlere yardım toplamak maksadıyla İzmir'de benzer bir iane komisyonu kurma girişiminde bulunur. Sultanın onayıyla kurulan bu komisyon, Şehremaneti riyasetindeki komisyona bağlanır ve Hasan Fehmi Paşa da buraya fahri üye olarak kaydedilir (BOA, İ. HUS. 27/85). Kısa zaman sonra

¹⁸ II. Abdülhamit'in deprem döneminde çıkarmış olduğu hususi iradeler için bkz. (Engin, 2001, s. 141-149).

yayımlanan bir cetvelde, Şehremaneti riyasetindeki *Îâne-i Musâbîn Komisyonu*'nda toplanan yardım miktarının, üç hafta gibi bir sürede 1.502.229 kuruşa ulaştığı duyurulur (BOA, Y. MTV. 101/4,2). Diğer taraftan, II. Abdülhamit'in kendisinin de yardımında bulunduğu kampanyaya destek (Engin, 2001, s. 144)¹⁹ sadece imparatorluk sınırlarıyla kısıtlı kalmaz, Paris gibi Avrupa başkentlerinde yürütülen nakdî yardım çalışmalarından başka (BOA, İ. HUS. 28/1) Almanya ve Avusturya imparatorları örneklerinde görüldüğü üzere büyük devletler nezdinde de karşılık bulur. Sultan, Avrupa'dan gelen bu insani dayanışmadan dolayı hem şehir halklarına hem de imparatorlara bizzat ora sefirleri aracılığıyla teşekkürlerini ilettiği gibi bu desteklerin İstanbul'daki gazeteler aracılığıyla Osmanlı halkına duyurulmasını da emreder (BOA, İ. HUS. 28/1; BOA, HR. TH. 145/26). Yardım kampanyasına gösterilen bu ilginin ardından II. Abdülhamit, zaman buldukça iane komisyonunun çalışmalarına bizzat kendisinin başkanlık edeceğini, toplanan nakdî miktarın depremden zarar gören binaların sağlam şekilde tamir ve inşasına²⁰ harcanacağını duyurur (BOA, İ. HUS. 28/2). Ayrıca zarar gören binaların tamir ve inşası konusunda Şehremaneti tarafından halka tanınan altı aylık sürenin de, belirli bir döneminin kışa tesadüf etmesi dolayısıyla yapım işleri aksayacağından, bir yıl ya da en az sekiz aya çıkarılmasını emreder (BOA, İ. HUS. 28/135).

Depremle ilgili bu tür olumlu girişimlerin yanında, birtakım olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlardan biri, depremden etkilenen bölgelerde tespitle görevli mühendis ve kalfaların, emlak sahiplerinden para istediklerine dair söylentiler yayılmasıdır. Buna göre mühendis ve kalfalar, istedikleri parayı vermeyen maliklerin sağlam evleri için hasarlı, hasarlı olanlar içinse

¹⁹ Bu tür yardım kampanyalarının yapılamadığı dönemlerde sultanların, afet mağdurlarına yardım etme yöntemi, daha çok atıyye-i seniyye dağıtılması şeklinde olmuştur. Bunun bir örneğine, 1855'te Bursa'daki deprem mağdurlarına dağıtılmasında rastlamak mümkündür. Bkz. (BOA, İ. MVL. 330/14136). Ayrıca yine aynı depremde, evini ve eşini de kaybeden Hatice Hatun'a hem ev yapıldığı hem de çalışamayacak kadar yaşlı olduğu için maaş bağlandığı görülmektedir (BOA, A. MKT. DV. 89/82).

²⁰ Gerek buradaki örnekten ve gerekse de 1877 yılına ait bir yazışmada Bursa'da inşa edilecek yapıların bölgede sıklıkla meydana gelen depreme uygun yapılması gerektiğinin bildirilmesi (BOA, A. MKT. MHM. 494/24) örneğinden, Osmanlı'da, depreme dayanıklı yapı inşasına yönelik bir bilincin, oluşma evresinde olduğunun söylemek mümkündür.

sağlam kaydı düşmektedir. Bu söylentiler çok geçmeden saray tarafından dikkate alınır ve bir önlem olarak gazetelere, rüşvet talebinde bulunan görevlilerin dava edilmesi yönünde ilan verilmesi emredilir (BOA, İ. HUS. 27/94). Bir diğer olumsuz gelişme ise, basında halkı tedirginliğe sürükleyen yanlış haberlere yer verilmesi ve buna karşı tedbir amacıyla sansüre başvurulmasıdır. Bunun bir örneğine Sabah gazetesi vakasında tesadüf etmek mümkündür. Aslında bizzat II. Abdülhamit'in iradesiyle depremin daha ilk günlerinde tüm gazetelerden, halkın korku ve paniğe sevk edilmemesi için depreme ilgili haberlerde yumuşak bir dil kullanılması istenmiştir (BOA, İ. HUS. 26/33). Ancak Sabah gazetesi buna uymayarak, Kapalıçarşı'daki bazı hasarlı dükkânların yıkıldığı şeklinde gerçeğe aykırı haber yapar. Bunun üzerine gazete hakkında ilk önce tahkikat başlatılır. Sahibinin, bu haberin Konstantinopolis gazetesinden naklen aktarıldığı yönündeki beyanı sonrası, yalnızca uyarı ile yetinilir (BOA, Y. PRK. ŞH. 4/106). Ancak iki gün sonra yıkım neticesi Mekteb-i Harbiye'de ölen ve yaralananların olduğu gibi asılsız bir haberle, orada bulunanların yakınlarında telaş yaratmasının ardından gazete kapatılır (BOA, İ. HUS. 27/68). Ayrıca buna benzer bir uygulama yurtdışından gelen gazetelere karşı da uygulanır. İstanbul'da depremin devam edeceği ve bazı felaketlerin görüleceği şeklinde haberler neşredip halkta korku yaratan başta Zanta ve Pöti Jurnal olmak üzere, benzer yazılar yayımlayan yabancı gazetelerin tamamının Osmanlı sınırından içeri sokulması yasaklanır (BOA, İ. HUS. 27/77).

Bu tür yönleriyle birçok yeni tecrübeyi beraberinde getiren 1894 depremi, Osmanlı'nın sismografla tanışmasına vesile olması açısından da oldukça önemlidir. Bu olayın hikâyesi, felaketin henüz dördüncü günü sarayda, depremi gerçekleşmesinden bir-iki saat önce haber veren bir aletin icat edilmiş olduğu haberinin yayılması gibi oldukça ilginç bir şekilde başlar. Aletin temin edilmesi telaşına kapılan idareciler, özellikle Londra ve Paris başta olmak üzere Avrupa başkentlerindeki sefirlerle, böyle bir aletin bulunması hâlinde hemen bir takım alınarak, kullanımını bilen birine verilip talimnamesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesinin sultan emri olduğunu iletir (BOA, Y. PRK. BŞK. 37/13; BOA, HR. SFR.4. 510/54,1). Ancak çok geçmeden Paris sefirinin, oradaki rasathane müdüründen, depremi önceden

haber veren herhangi bir aletin bulunmadığı, yalnız sarsıntı anını, süresini ve hareketin hangi taraflar arasında seyrettiğini ölçen ve kaydeden bir aletin icat edilmiş olduğu cevabını almasıyla (BOA, HR. SFR.4. 510/54,2) bahsi geçen aletin sismograf olduğu anlaşılır. Sefir, bu aletin meşhur bir saatçi fabrikası tarafından üretiminin yapıldığını ancak bu işin iki-üç ay aldığını ve fiyatının da beş yüz bin frank civarında olduğunu bildirir (BOA, HR. SFR.4. 510/54,2). Konunun bu yolla saray açısından netlik kazanması üzerine vakit kaybetmeden sismograf aletinin temini işine girilir. Hatta aletin temininin yanında, yetki belgesi olan birisinin Londra, Paris ya da İtalya'dan getirtilerek, İstanbul Rasathanesi Müdürü Kumbari Efendi'nin refakatinde istihdam edilmesi ve yetiştirmesi amacıyla yanına birkaç Osmanlı'nın tayin edilmesi için de hususi irade çıkar (İ. HUS. 26/33).

Yapılan araştırmalar sonucunda Roma'daki Rasathane Müdürü Haçiniki'nin hassasiyet derecesi sayesinde 1894 depremini dahi ölçtüğünü bildirmesine dayanarak sismografların İtalya'dan alınması kararlaştırılır. Karara göre birisi saray bahçesine, diğeri rasathaneye yerleştirilmek üzere iki takım sismograf sipariş edilecek ve bu sismograflar, bizzat rasathane müdürü Haçiniki'nin nezaretinde, üç bin veya üç bin beş yüz frank bedelle dört ay civarı bir zamanda yapılacaktır (BOA, BEO. 445/33321,1). Roma'yla geliştirilen bu ilişki içerisinde Roma Deprem Şubesi Müdürü Agamemnon ise, Kumbari Efendi refakatinde istihdam edilip, aletin kullanımı için yanında öğrenci yetiştirecek kişi olarak seçilir. Kendisinin talep ettiği şartlar kabul edilerek, bir sene boyunca çalışması için kontrat imzalanır. Ancak altı ay sonra Agamemnon, rasathanede veya çevresinde bir yerde ev tahsis edilmesi şartının yerine getirilmediğini ve bu nedenle çalışmalarından verim alamadığını bildirir. Ayrıca İtalyan sefiri aracılığıyla da geçen süre için tazminat isteğinde bulunur (BOA, BEO. 445/33321,2,3). Böylece bu iş, arzu edilen sonuç alınmadan akamete uğramış olur.

Depremi Açıklama Girişimleri Arasında Louis Sabuncu'nun Layihası

10 Temmuz 1894 depreminin daha önceki depremlerden ayrılan bir yönü de, çağının bilgi ve teknolojik koşullarına paralel olarak, Osmanlı sarayının ilk kez birtakım bilimsel veri ve iddialar ışığında deprem hakkında

bilgilendirilmiş olmasıdır. Buna yönelik ilk girişim, felaketin daha başlarında, deprem bölgesinde bilimsel bir inceleme yapılmasının istenmesiyle kendini göstermiştir. II. Abdülhamit'in emriyle gerçekleştirilen söz konusu bu inceleme, *Kumbari Efendi* ve onun yardımcısı *Emil Lakvan* refakatinde Atina Rasathane Müdürü *Eginitis* tarafından yürütülür (BOA, Y. EE. 11/24, s. 1-2). Aynı zamanda Telgraf ve Posta Nezareti Fen Müşaviri olan Emil Lakvan ile Adalar'a yapacağı yolculukta kolaylık sağlaması adına Eginitis'in hizmetine, bir vapur verilir (BOA, İ. HUS. 27/93).²¹ Araştırmasını tamamlayıp raporunu sunmasının²² ardından kendisi, üçüncü dereceden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilir (BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 59/32).²³ Bogos Efendi tarafından tercüme edilen raporda Eginitis depremin hangi saatte ve yaklaşık kaç saniyede gerçekleştiğinden başlayarak hangi yapı tarzlarına zarar verdiği, nerelerde yüzey kırıklarının oluştuğu, deniz ve kara sularında nelerin gözlemlendiği gibi pek çok konu hakkında bilgi vermiş, ayrıca bir de deprem dalgalarının seyrini gösterir harita sunmuştur. Raporun sonlarına doğru ise depremin basit bir bilimsel açıklamasını yapmış, halkın korkusuna karşılık olarak da bir yanardağ oluşumunun veya adalar ve sahilde yaşanacak bir çökmenin mümkün olmadığını belirtmiştir (BOA, Y. EE. 11/24).

Eginitis'in tam da bu raporunu hazırladığı günlerde sarayı bilgilendirmeye yönelik diğer bir girişim, Viyana sefaretinden gelen hayli ilginç bir bilgiyle ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki idarecileri oldukça heyecanlandırdığı anlaşılan bu bilgiye göre *Mösyö Novak* adında bir kişi, Osmanlı sefaretini bizzat ziyaret ederek, 10 Temmuz'da gerçekleşen depremi önceden tahmin ettiğini ve yeni depremler beklediğini dile getirmiştir. Bunun II. Abdülhamit'e iletilmesinin ardından ilgili sefire *Mösyö Novak*'ın kim olduğunun öğrenilmesi emredilir. Sefirin yaptığı soruşturmaya göre *Mösyö Novak*, kimya tahsili görmüş, Avusturya resmî kurumlarıyla irtibatı

²¹ Arşivdeki bazı belgelerde yazım hatasından dolayı Eginitis'in ismi, "Oyenides" olarak geçmektedir. Ayrıca belgelerden, İstanbul'a geldiği tarihin de 20 Muharrem 1312, yani 24 Temmuz 1894 veya bir-iki gün öncesi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. (BOA, BEO. 441/33053; BOA, İ. HUS. 27/93).

²² Bu rapor, ilk önce Hamiyet Sezer tarafından (1996, s. 174-182) daha sonra ise Fatma Ürekli tarafından (1998, s. 71-79) Latin harflerine aktarılmıştır.

²³ Bu belgede ise adı, tam ve doğru şekilde "Dimitriyos Eginitis" olarak geçmektedir.

bulunmayan halktan bir vatandaştır. Kendisi bir süredir bireysel olarak meteoroloji bilimiyle uğraşmaktadır ve güneş lekeleri ile bir tür bitki üzerindeki gözlemlere dayalı bir usul keşfettiğini iddia etmektedir (BOA, Y. A. HUS. 303/72). Bu cevabın ardından ilgili iddiaları ciddiye alıp almama konusunda şüpheye düşülmüş olunmalı ki depremin önceden bilinebildiğinin henüz vaki olmadığı notunun yer aldığı yeni bir emirle sefirden, Mösyö Novak'ın sözlerinde doğru olup olmadığının araştırılması istenir. Yine aynı emirde Ağustos'un beşinci, yedinci ve on üçüncü günlerinde beklediği depremleri hangi bilimsel kanıtlara dayandığına mektup yoluyla bizzat kendisinden öğrenilmesi ve cevabının mektupla beraber sultana gönderilmesi de dile getirilir (BOA, İ. HUS. 28/36; BOA, Y. A. HUS. 305/16). II. Abdülhamit'e sunulan bilgi ve mektuba göre Mösyö Novak, İstanbul üzerinden geçen bir coğrafi hatta dayanarak Temmuz'un 10'unda atmosferik bir değişim meydana geleceğini bir bilim ehli dostuna yazmıştır. Ayrıca hem bu tarihteki depreme hem de gerçekleşeceğini öngördüğü depremlere kanıt olarak, güneş lekeleri üzerinde yaptığı gözlemleri ve Abrus Precatorios adında bir bitkinin gösterdiği davranışı/solma eğilimini sunmaktadır.²⁴ Ancak adı geçen bitkinin bakımının ciddi bir mali külfet gerektirdiği ve kendi ekonomik gücünün buna elvermediği gerekçesiyle şimdiki dayanağının yalnızca güneş lekeleri olduğunu da ekler (BOA, Y. A. HUS. 305/68 ve 4/3). Mösyö Novak'ın bu iddiaları her ne kadar bir süreliğine saray ve idarecileri meşgul etse de yaklaşık üç ay sonra Viyana sefaretinden ismi geçen bitkinin araştırıldığı ve böyle bir özelliğinin henüz Avrupalı bilimciler tarafından doğrulanmadığı bilgisinin gelmesi üzerine konu kapatılır (BOA, Y. A. HUS. 313/16,1).

Osmanlı sarayını deprem konusunda bilgilendirmeye yönelik bir başka girişim, II. Abdülhamit'e sunduğu 9 Temmuz 1310/31 Temmuz 1894 tarihli layihasıyla nihayet *Louis Sabuncu*'dan gelmiştir.²⁵ Esasında çalışmanın ilk

²⁴ Mösyö Novak ve Osmanlı idarecileri arasında geçen bu olay hakkında müstakil bir makale için bkz. (Yunus Özger, 2020, s. 227-253).

²⁵ Louis Sabuncu'nun girişimi, tarihsel olarak diğer iki girişimden öncedir. Eginitis'in raporu 3 Ağustos 1310, yani miladi 15 Ağustos 1894 tarihini taşımaktadır. Bkz. (BOA, Y. EE. 11/24, s. 1). Mösyö Novak'ın iddiasına dair sultana sunulan en erken tarihli belge ise, 10 Temmuz 1310, yani miladi 22 Temmuz 1894 tarihli. Bkz. (BOA, Y. A. HUS. 303/72). Diğer

bölümünde verilen biyografisinde görüldüğü üzere Louis Sabuncu bir jeolog değildir. Ancak layihasında yer alan bilgilerin doğrudan yer bilimine ait bilgiler olduğunu ve oldukça da bilimsel bir tavırla kaleme alındığını söylemek gerekir. Kendisinin depremle ilgili herhangi bir bilim dalına mensup olmamasına rağmen deprem hakkında böyle bilimsel bir metin ortaya çıkarması, oldukça hayret vericidir. Ancak layiha okunduğunda bu iki durum arasındaki farkın nasıl görünmez kılındığı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Zira Louis Sabuncu, metinde sunduğu bilgileri kendi tecrübe ve gözlemlerine değil sık sık atıfta bulunduğu Avrupalı bilim insanlarına dayandırdığını açıkça dile getirir. Hatta bazı noktalarda doğrudan isim de verir. Kendisi sadece bu bilimsel metnin örgüsü içerisinde yer yer mantıksal çıkarım ve yorumlarda bulunur. Bunlar arasında belki de en ilginç olanı ve bir ihtimal söylemiyle dile getirdiği, depremin merkez üssünün Bursa Vilayeti olduğu ifadesidir. Hatta bu iddiasına kendisinin yeterli gördüğü iki de delil sunar. Hâlbuki bugün, kesin noktası hâlâ bir tartışma söz konusu olsa da 1894 depreminin merkez üssünün Marmara Denizi'nin doğusunda bir yer olduğu kabul edilmektedir (Sezer, 1996, s. 171; Özkılıç, 2011, s. 1). Ancak her ne kadar iddiasında yanılmış olsa da Louis Sabuncu'nun bu iddiayı da bir yer bilimciden almış olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.

Depremin merkez üssüne dair bu tezinin ardından Louis Sabuncu, konuyu Mösyö Schneider'in depreme sebep olarak güneş lekelerini gösterdiği *Moniteur Oriental*'deki yazısına getirir ve layihasını adeta bu iddiayı çürütmek üzerine kurgular. Bunu yaparken ilk olarak İngiliz bir yer bilimciden güneş lekelerinin depreme etkisinin kanıtlanmış bir durum olmadığı bilgisini aktarır. Bu bilgiye dayanarak da bir maden mühendisi olmasına vurgu yaptığı Mösyö Schneider'in depremle güneş lekeleri arasında kurduğu ilişkinin gerçekdışı olduğunu savunur. Güneş lekesi etkisinin asılsızlığına dair savunusunun ardından, dış ve iç sebepler olmak üzere iki başlık altında depremin bilimsel açıdan nasıl oluştuğunu izah etmeye koyulur.

yandan, bu layihayı ne suretle hazırladığı kesin olarak bilinmiyor. Arşivde, sultanın emri üzerine hazırladığına dair bir belge bulunmuyor. Fakat kendi iradesiyle hazırladığı çok kuvvetle muhtemeldir. Zira *Moniteur Oriental* gazetesindeki iddialardan bahsederek onları çürütmek için birtakım kanıtlar sunmaya çalışması, yabancı basındaki haberlerden de sorumlu bir görevli olduğu göz önüne alınırsa, bu ihtimali hayli güçlü kılar.

Mösyö Schneider'in aksine dış sebep konusunda kendisi, güneş yerine ay etkisinden bahseder ve bunu da Darwin'in görüşlerine dayandırır. Ancak her ne kadar dış sebeplerin etkisinden bahsetse de bu alt başlığın sonunda asıl sebebin içerde aranması gerektiği notunu paylaşır. Bu ifadeyle geçiş yaptığı iç sebepler başlığı altında daha çok plaka hareketleri ve yer katmanlarına dikkat çeker. Bunların çalışma usullerini tarif ederek Marmara bölgesinin jeolojisini açıklamaya çalışır. Layihasının sonuna geldiğinde ise merkezinde Bursa'nın yer aldığı deprem dalgalarını ve bu dalgaların hareket tarzını gösteren iki cetvel paylaşır.

Aşağıda Osmanlı Türkçesinden aktarımına yer verileceği için layiha hakkında daha fazla değerlendirme yapılmayacaktır. Metnin daha önceden Latin harflerine transkripsiyonun gerçekleştirilmiş olması²⁶ göz önünde bulundurularak bu çalışmadaki aktarımda hem yeni bir katkı sunmak hem de faydalanmaları hâlinde araştırmacılara zaman kazandırmak niyetiyle günümüz Türkçesine dönüştürülmesi usulü benimsenmiştir.

Depreme Dair Âcizane Bazı Düşüncelerimdir

Salı günü 10 Temmuz 1894 saat beşe yirmi dakika kala²⁷ gerçekleşmiş olan depremin, 650 kilometre mesafeye kadar yayılmış olduğu zannedilmektedir.

Hareket merkezinin ise Bursa vilayeti içinde olduğu muhtemeldir. Zira depremin İstanbul'da meydana gelmesinden 14 dakika önce Bursa civarında hafif bir yer hareketi hissedildiği, sonradan gelen telgraf yazılarından anlaşılmıştır.

Bundan başka gerek Bursa ve gerek Yalova'da bulunan kükürtlü suların kaynaklarından çamur ile küçük taşların çıkması, Adapazarı'ndaki bentlerde tutulan suların üç metre yüksekliğe kadar fıskırması ve depremin

²⁶ Layihanın Latin harflerine aktarımı Kasım Hızlı (2022, s. 174-178) tarafından yapılmıştır. Bu aktarımda, az sayıdaki bazı okuma hatalarının yanında, volkan ve yanardağ anlamındaki "*bürkân*" kelimesinin tüm metinde "*bir kan*" şeklinde verildiği göze çarpmaktadır.

²⁷ Louis Sabuncu'nun burada verdiği saat, Osmanlı'da kullanılan yerel alaturka saat olmalıdır.

Mudanya'da şiddetli tesir göstermesinden hayli kayıpların meydana gelmesi hareketin merkezinin o civarda olmasına yeteri bir delildir.

Depremın Bursa vilayetinden başlayarak tedricen Mudanya, Adalar ve İstanbul'a doğru güneybatı tarafından kuzeydoğu istikametine yayılmasından dolayı yatay bir hareket içinde olduğuna hiç şüphe yoktur. Ve yine Mudanya'dan güneybatıya doğru bir yön alarak yalnız Mihaliç, Bandırma, Balıkesir, Bergama, Manisa, İzmir, Çeşme ve Akdeniz adalarına değil aynı zamanda Ege Denizine kadar yayılmış olduğu birkaç gün önce İstanbul'a gelen bir İngiliz kaptanının ifadesinden anlaşılıyor. Zira yine İngiliz kaptanın ifadelerine göre Ege Denizi'nde bulunan adalardan birindeki dağın içinden zaten hafif bir duman çıkmaktayken sonraki geçişinde ateş saçan işaretler görmesi bunu teyit etmektedir.

Geçen Cumartesi 14 Temmuz ve Pazartesi 16 Temmuz 1894 tarihlerinde İstanbul'da basılan Moniteur Oriental gazetesinde Mösyö Schneider adında bir kişi tarafından söz konusu depremin asıl merkezi ve sebeplerine dair iki makale yayımlanmıştır. Bu makalelerin biri Salı günü 17 Temmuz 1894 tarihinde Rıza Bey kulları tarafından Türkçeye tercüme edilip padişah hazretlerine sunuldu.

Bahsi geçen makaleyi gerek Fransızca ve gerek Türkçe incelediğimde ilgili yazarın başlıca iki hata yapmış olduğunu anladım. Hatanın biri şudur ki jeoloji bilimine aşına uzmanlar tarafından güneş lekeleriyle deprem arasında bilimsel olarak bir irtibat ve bağın bulunmadığının kabul edilmesine rağmen Mösyö Schneider, Salı günü gerçekleşen depremi güneş lekelerine atfetmeyi cesaret etmiştir.

Zira ilk olarak güneş lekeleri, yani güneş kütesinde ışık ve sıcaklığın bulunmadığı parçalar, birçok aydan beri Avrupa gök bilimcileri tarafından gözlenmişlerse de bu süre zarfında Avrupa'da korkunç bir deprem ortaya çıkmamıştır.

Yine aynı şekilde İngiltere'de jeoloji biliminde bugün tanınmış ve meşhur olan Mister Bonney, "*Arzımızın Tarihi*" başlığıyla birkaç ay önce Londra'da bastırılıp yayımlanan en mükemmel eserinin üç yüz on ikinci sayfasında güneş lekeleriyle yer küre arasında ispat edilmiş bir bağ olmadığını

ortaya koymaktadır. İşte Mister Bonney’in sözü aşağıda aynısı gibi sunulmaktadır:

“Some have tthought that a connection can be truced between the frequency of earthquakes of “sun-spots”; but this until more data have been ascertained, cannot be regarded as established.”

“Güneş lekeleri ile depremler arasında bir bağ ve ilişki bulunuyor iddiasını öne süren bazı bilim sahipleri var ise de buna dair ele geçmiş kanıt ve kuvvetli deliller ortaya çıkıncaya kadar, bu iddiaya ispat edilmiş gibi güvenmek olmaz.”

İşte, İngiltere’de bugün jeolojide şöhretli ve bu konuda şahit gösterilen bir kişi, güneş lekeleri ile depremler arasında bir ilişkinin bulunduğunu ispatlamak için elde güçlü bir delil olabilecek herhangi bir şey olmadığını itiraf ve kabul ettiği hâlde, Mösyö Schneider gibi bir maden mühendisi, Salı günü meydana gelen depremin kesin olarak güneş lekelerinden kaynaklandığını gazeteler ile yayımlamaya cesaret etmiştir.

Bununla da yetinmeyerek, Meteoroloji Rasathane Müdürünü dahi sürekli dürbünün başucundan ayrılmayarak güneş lekelerini gözetleyip depremlerle olan ilişkisini âleme ilan etmediğinden ve Ayastefanos’a giderek deniz dibine dalıp pek çok balığın telef olmasına yol açan ve varlığı meçhul volkandan püsküren kötü kokulu suyu tahlil etme konusunda aceleci davranmadığından dolayı kınamıştır.

Fakat Mösyö Schneider Meteoroloji Rasathane Müdürünün yalnızca havaya dair konuları gözlemlemeye memur olup, jeoloji mensubuymuş gibi deniz dibine dalarak kokmuş suları tahlil etmek ile görevli olmadığını hatırına getirmiyor. Yine aynı şekilde, belki Mösyö Schneider, deprem ve yer sarsıntılarını açığa çıkarmaya mahsus bir sismograf isimli aletin, Meteoroloji Rasathanesinde mevcut olmadığına dair bilgiye de sahip değildir. Çünkü ben kulları Salı günkü depremden sonra bu türde aletin gerekliliğini ilk defa Mösyö Kumbari’ye dikkat çekmiş idiysem de kendisi cevap olarak bu masrafları karşılayacak bir paranın mevcut olmadığını, Maarif Nazırı tarafından itiraz edilmiş olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine doğrudan doğruya maarifperver yüce padişah efendimize istirham etmesini tavsiye

etmiş olduğumdan, gerektiği şekilde hazreti padişahın yüce eşğine arz olunarak en mükemmel aletlerin alınması ferman buyurulmuştur. Ancak bu aletler ne kadar mükemmel ve düzgün olursa olsun, her zaman güvene layık değildir. Çünkü bazen oldukça küçük bir titreme ve sarsılma gösterdiği hâlde, ardından şiddetli ve müthiş bir deprem meydana geldiği beklenen şey olmuştur.

Deprem Dış Sebepleri

Bugünkü duruma gelinceye kadar bilimin bakış açısından depremlerin bilinen sebepleri aşağıda olduğu gibi sunulur.

Doğa bilimcilerinden meşhur Mister Darwin, gelgitin deprem üzerine doğrudan bir etki icra ettiğini ileri sürmüş ve kendisinin bu konuda yaptığı nitelendirmeler, jeoloji bilimine mensup diğer meşhur uzmanlar tarafından dahi kabul edilmiştir.

Gerçekten de Salı günü depremde ay aşağı yukarı dolunay hâlinde bulunmaktaydı ve gelgite olan doğrudan etkisi ortadadır.

Her ne kadar çeşitli dış sebeplerin az çok etkisinin olacağı ortadaysa da depremin gerçek sebebinin yer tabakasının altında aranılması gerektiğine hiç şüphe yoktur.

Sarsılmanın merkezinin 30 mil derinliği aşmadığı açık olup genellikle 5 milden 10 mil derinliği geçmediği görülüyor.

Deprem İç Sebepleri

Birincisi, kayalar bazen ya iç hareket kuvvetinden yumuşayarak bir diğerinin üzerine kıvrılıp katlanmaktan ya da bozulup çatlamaktan çökerek bir sebeple sallanma oluşturur ki bu da bir şehri sarsıp harap etmeye yeter.

İkincisi, büyük ölçüde dağ veyahut bir kısım arazinin aşağıya uçması, zemini çepeçevre birkaç mil mesafeye kadar sarmaya muktedir olduğu gibi yeraltında kayaların birden bire gerçekleşen parçalanması ya da uçması da birçok mesafeye kadar titreşimlerin uzamasına sebebiyet verebiliyor.

Üçüncüsü, jeoloji biliminde meşhur olan uzman Milne'nin ifadelerine göre depremler genellikle dağ veya volkanik yerlerde meydana gelse de

sarsıntıların çoğu, hatta volkanik yerlerde bile, zamanla yeraltı kayalarının esneme sınırı ya da esneme derecesinin sonuna geldiğinde çökmesinden dolayı da gerçekleşebiliyor.

Dördüncüsü, yer tabakalarında bulunan büyük kayalar, içi ham ve onun türündeki yanmış maddeler ile kor, yani beyaz hararet derecesine gelip yeraltında akan sular ile temas ettiğinde, nitekim sönmemiş kireç üzerine su döküldüğünde kirecin patladığı gibi bu kayalar da çatladığında bir titreşim ve sarsıntı ortaya çıkarır ki bu da birkaç şehri harap etmeye yeter.

Şiddetli bir sarsıntıyı takip eden hafif hareketler, yer tabakalarında meydana gelmiş olan içi boş oyukları doldurmak için tabakaların yatışmasından ileri gelir.

Beşincisi, deprem bazen yeryüzü üzerinde yeni bir takım dağların şekillenmesinden dolayı ortaya çıkabilir. Gerçekten de yeryüzü asla sakinlik hâlinde değildir. Yer tabakalarını oluşturan maddeler, devamlı olarak yeni bir oluşum hâli içine girmektedirler. Yeryüzü güya nefes alan büyük bir hayvan başıymış gibi sürekli yükseklik kazanır ve çöker veyahut gizli bir değişimin darbelerinden titrer.

Yer tabakaları yer kürenin her noktasında henüz eşit şekilde soğuma göstermemiştir. Fakat Avrupa gibi kıtalarda kırk mili geçen katı hâlinde soğumuştur. Hâlbuki okyanus tarafında yer tabakaları büsbütün soğumamış olması sebebiyle hâlâ volkanik hareketlerin etkisi altında bulunduğundan, çok oranda depremler yaşamakla beraber, eski adaların batmasına ve yeni adaların oluşmasına maruz kalırlar. Bu gibi adaların şekillenmesi esasen mercan denilen maddeden oluşmayıp, yalnız volkanik etkilerden meydana gelmiştir.

İstanbul civarında bulunan adalar ise, volkanik etkilerden şekillenmeyip, mercan maddesinden oluşmuş bulunduğundan, depremden dolayı denize batması imkânsızdır.

Jeoloji biliminin sonra gelen üyeleri, İstanbul ile birçok şehirlerinin henüz volkan hâlinde bulunan bir kara parçası üzerinde değil fakat iyice soğumuş ve katı hâle gelmiş kayalardan oluşan güçlü ve sağlam bir kara parçası üzerine bina edilmiş olduğunu anlatmışlardır.

İşte bu sebepten, deniz altındaki bir volkan konisi Ayastefanos civarında değil ancak Mösyö Schneider'in hayalinde vücut bulmaktadır. Hâl böyle iken, Mösyö Schneider'in iddia ettiği gibi birçok palamut balığının telefine sebep olmuş olan bir kükürtlü su kaynağının ve deniz altında fişkırmakta bulunan bir volkan konisinin varlığını isbât etmek için saf balıkçıları bu konuda şahitliğe davet etmeye lüzum kalmamıştır.

21 Temmuz 1894

Louis Sabuncu Kulları

Büyük Cetvele Dair Ayrıntılar²⁸

Ekli olarak taktim edilen cetvelde bildirildiği üzere hareket ve titreşim, daireler şeklinde yer tabakaları içinde yayılarak en son daireye varıncaya kadar şiddet ve kuvvetini merkezden uzaklaştırdığı ölçüde yok olur.

Bir gölün içine taş atıldığı sırada su yüzeyinde birbirini takip eden birçok daireler açıldığı gibi bu şekilde deprem ve yer titreşimleri gerek tabakalar ve gerekse yeryüzünde dalgalar şeklinde yayılır.

Küçük Cetvele Dair Ayrıntılar²⁹

Yayılmaya merkezden başlamak üzere yayılma kuvvetlerini gösteren hatlardan, hat veya dikey kuvvet hasarına sebep olmadığı hâlde özellikle evlerin köşelerine ve minare gibi binaları devirerek yıkma tahribatına yol açan kuvvet, ışın şeklinde merkezden çıkan harekettir.

Sonuç

İstanbul, sosyal ve siyasi açıdan olduğu kadar, deprem açısından da oldukça köklü bir tarihe sahiptir. Bugün hâlâ varlığını koruyan birçok eski dönem yazılı kaynak, Roma devrindeki kuruluşundan itibaren şehrin bu tarihine ışık tutmaktadır. Fakat bu kaynakların sunduğu verilerden, depremlere dair tam ve doğru bilgiyi elde etmek pek mümkün değildir. Bu durum daha çok, içinde buldukları çağın koşullarıyla alakalıdır. Kaynakların bu ortak özelliği, Roma'dan başlayarak 19. yüzyıl Osmanlısına

²⁸ Bkz. Ek 1

²⁹ Bkz. Ek 1

kadar devam etmiştir. Teknik araçların gün geçtikçe yayıldığı ve bollaştığı 19. yüzyılla birlikte sadece kaynaklar konusunda değil kaynakların sunduğu bilginin detayı ve doğruluğunda da önemli ölçüde bir artış yaşanmıştır. Bu anlamda 1894 depremi, İstanbul'un deprem tarihi ve tecrübesi konusunda ciddi değişiklikler yaratan bir milattır. Her şeyden önce bu deprem hakkında 1509, 1719 ve 1766 büyük depremleriyle kıyaslanamayacak derecede fazla bir bilgi aktarımı mevcuttur. Bunun temel sebebi, elbette ki telgraf ve gazete gibi önceki deprem dönemlerinde mevcut olmayan iletişim araçlarıdır. Osmanlı İstanbul'u ilk kez bu depremde özellikle yardım kampanyası gibi geniş çaplı bir sosyal dayanışma organizasyonunu tecrübe etmiştir. Şehremaneti riyasetinde kurulan İâne-i Musâbîn Komisyonu'nun yürüttüğü bu yardım kampanyası, imparatorluğun kendi içinde büyük destek gördüğü gibi, sefaretler aracılığıyla Avrupa şehir halkları ve imparatorlarından da karşılık bulmuştur. Bunun haricinde yine bu komisyonunun deprem mağdurları için sağladığı imkân ve koordinasyon, bizzat mühendisler tarafından yapılan hasar tespit çalışmaları, genel sağlık konusunda alınan önlemler, tahrip olan sosyal ve sivil yapıların yeniden inşası için verilen mali yardım ve sismograf aletiyle tanışılması gibi birçok yeni durum, deprem sonrası gösterilen refleksler olarak idareciler için önemli birer deneyim olmuştur. Diğer taraftan dönemin bilgi birikimi ve teknik özelliklerine bağlı olarak kendini gösteren bir başka yenilik, sarayın bizzat bilimsel bilgilerle muhatap olmasıdır. Bu yönde Eğinitis'in raporu, doğrudan sarayın kendisi tarafından talep edilmiş, Avusturyalı Novak'ın tartışmalı girişimi ise bireysel gerçekleşmiştir. Bunlar arasında, bir din adamı olarak başladığı hayatında gazeteciliğe geçip Osmanlı aleyhtarlığı yapmışken kendisini aynı devletin sarayında memur bulan Louis Sabuncu'nun layihası ise, sarayın bir memuru tarafından girişilen bir eylemdir. Bir yer bilimcisi olmasa da, bilimsel kaynaklardan yararlanarak oldukça tutarlı bir metin ortaya koyan Louis Sabuncu, güneş lekelerinin depreme etkisi iddiasını çürütme üzere kurguladığı layihasında, depremin nasıl oluştuğunu saraya bizzat bilimsel verilerle anlatmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV).

Hariciye Nezareti Tahrirat (HT. NT).

Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR.4).

İrade Taltifat (İ. TAL).

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL).

Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı (A. MKT. DV).

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM).

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO).

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO).

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.
PRK. TKM).

İrade Dahiliye (İ. DH).

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y. A. HUS).

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (AZJ).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE).

Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT).

Şura-yı Devlet (ŞD).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e).

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı
(SGE).

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (BŞK).

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (MYD).

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (ŞH).

İrade Evkaf (İ. EV).

İrade Maliye (İ. ML).

İrade Hususi (İ. HUS).

Kronik ve Yardımcı Kaynaklar

Afyoncu, E & Mete, Z. (2001).1766 İstanbul depremi ve toplum yaşantısına tesirleri. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (ss. 85-92). İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi.

Anonim tevârîh-i âl-i Osman (F. Giese neşri). (1992). (Haz. Azamat, N). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Balcı, S. (2013). Babiâli tercüme odası. İstanbul: Libra Yayınevi.

Cezar, M. (1963). Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii âfetler. *Türk Sanatı Tarihi ve İncelemeleri*, 1, 327-414.

Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, 2, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Demirkent, I. (2005). *Bizans tarihi yazıları: Makaleler-bildiriler-incelemeler*. İstanbul: Dünya Kitapları

Engin, V. (2001). II. Abdülhamit'in hususi iradeleri ışığında 1894 İstanbul depremi ve gündelik hayata etkisi. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (ss. 141-149). İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi.

Hızlı, K. (2022). *Yıldız Sarayı'nda muhalif bir gazeteci: Mâbeyn mütercimi Louis Sabuncu (1891-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Johnson, R. C. (2020). *Stranger fictions: A history of the novel in Arabic Translation*. New York: Cornell University Press.

Kramer, M. (2009). *Arab awakening and Islamic revival: The politics of ideas in the Middle East*. New Jersey: Transaction Publishers.

Özcan, A. (1998a). Yerini bulamayan bir gazeteci: John Louis Sabuncu ve İstanbul yılları. *İstanbul Araştırmaları*, (5), 117-127.

Özcan, A. (1998b). İngiltere'de hilâfet tartışmaları, 1873-1909. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2), 49-71.

Özcan, A. (2005). Osmanlı devletinin son döneminde Araplar arasında hilâfet karşıtı faaliyetler (1877-1909). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (12), 77-100.

Özger, Y. (2020). Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da deprem tahmini tartışmaları ve Josef Nowack'ın padişaha gönderdiği rapor. *History Studies*, 12, (1), 227-253.

Özkılıç, S. K. (2011). *1894 depreminin İstanbul üzerindeki etkileri (Deprem sonrası imar faaliyetleri)*. [Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü]. İstanbul.

Sabuncuzade Louis Alberi. (2007). *Yıldız Sarayı'nda bir papaz*. (Haz. Kuzu, M). İstanbul: Selis Kitaplar.

Sezer, H. (1996). 1894 İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18, (29), 169-197.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (2018). *Nusretnâme: İnceleme – metin (1106-1133/1695-1721)*. (Haz.Topal, M). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi. (1297). *Târîh-i Solakzâde*. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası.

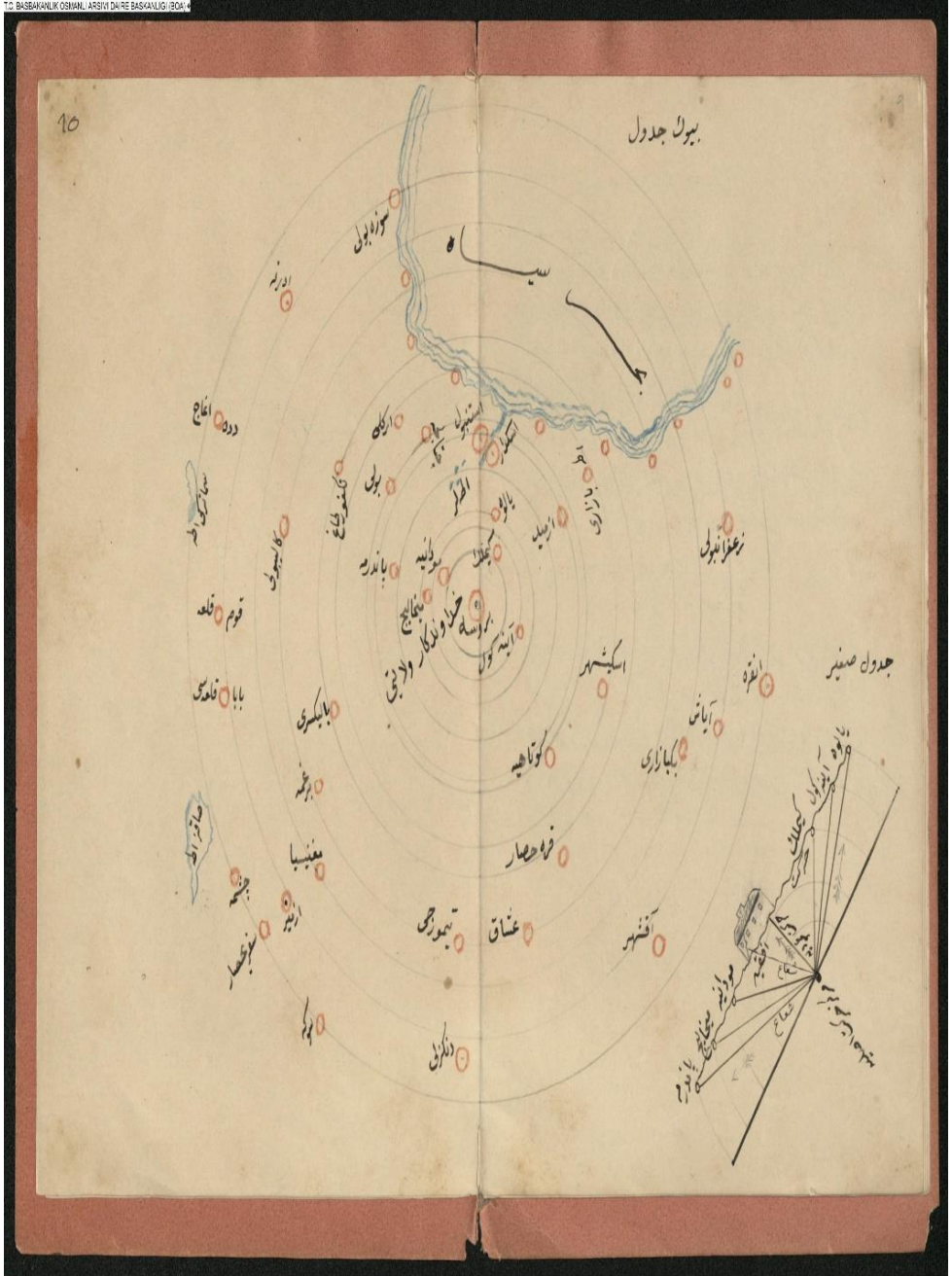
Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1978). *Mür'î't-tevârih II A*. (Haz. Aktepe, M). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ürekli, F. (1998). 1894 İstanbul depremi. *İstanbul Araştırmaları*, (5), 47-95.

Ürekli, F. (2000). *İstanbul'da 1894 depremi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ürekli, F. (2010). Osmanlı döneminde İstanbul'da meydana gelen âfetlere ilişkin literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8, (16), 101-130.
- Vercleyen, F. (1997). Bizans döneminde İstanbul'da depremler: Halk üzerinde etki, (Çev.) Feda Şamil Arık, F. D). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19, (30), 1997, 299-317.
- Visser, R. (2013). *Identities in early Arabic journalism: The case of Louis Sabunji*. Inowroclaw: Totem s.c.

Ek 1

Y.PRK.TKM.00032.00013.001

